

ÜSKÜP MEDRESESİ'NDE HOCALIK YAPMIŞ OSMANLI ÂLİMLERİ

Ahmet Suphi FURAT*

Türkiye ve Makedonya Cumhuriyetleri arasında kültürel bir mesele ile huzurunuzdayım. Sunacağım tebliğin konusu, başlangıcından Kanuni devrine (927-974/1520-1566) kadar Üsküp'te hocalık yapan Osmanlı alimleridir. Ancak hemen belirteyim ki bu kültürel mesele tarihe mal olmuştur; ama yine de bize bazı noktalarda mesaj verebilecek mahiyettedir. Konumuzun bizi, kısa bir müddet için Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'nda fetihler yaptığı XIV. - XV. asırlara gitmeye zorladığı ortadadır. Bu vesile ile teferruata girmeden bazı tarihi hadiseleri hatırlatmamız gerekecektir. Bu bakımdan yapmak istediğimiz tarihi kısa bir gezinti hoş görülmeli; zira söylediklerimizi tarihi bir zemine oturtmak mecburiyetindeyiz. Mevzua girmeden önce bir diğer nokta üzerinde de durmak istiyorum. Bu da tebliğimin adında kullandığım "Üsküp Medresesi" ifadesidir. Haklı olarak dikkati çeken bu ifade, şu açıklamayı gerektiriyor: Kaynaklar Üsküp'te hocalık yapan alimlerden bahsederken, umumiyetle onların Üsküp Medresesinde öğretim yaptıklarını kaydetmekte; buna bazan "Üsküp İshakiyesi" ve nadiren de "Üsküp'te İshakiye Medresesi" veya "Üsküp'te İsa Bey Medresesi" demektedirler. Ben burada kaynakların çokça kullandıkları "Üsküp Medresesi" ibaresini tercih ettim; fakat nadiren de olsa kaynakların diğer ifadeleri kullandığı yerlerde bunları açıkça belirttim.

Bugün Makedonya Cumhuriyeti'nin başşehri olan Üsküp, hatırlayacağınız üzere XIV. asrın sonlarında Osmanlı Türk idaresine girmişti. Yıldırım Bayezid 791/1389'da Üsküp ve havalisine, Paşa Yiğit komutasında kuvvetler göndermiş ve buralara Türk göçmenleri iskan etmişti. Paşa Yiğit'in Üsküp Sancakbeyliği bu tarihte başlar. Yine bir hatırlatma yapmak gerekirse, Edirne'nin Beylerbeyi Lâlâ Şahin Paşa tarafından alınışı, I. Murad devrinde, bu tarihten 27 yıl önce 764/1363'te; Manastır ve Pirlepe'nin Timurtaş Paşa tarafından fethi ise yine aynı tarihten 7 yıl önce 784/1382'de, yani Üsküp'ün

*

Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü

fethinden çok öncedir. 837/1435 tarihlerinde Üsküp Sancakbeyi İshak Bey'dir Öyle anlaşılıyor ki bu şehir, Sultan II. Murad devrinde (824-853/1421-1451) mimari eserlerle donatılmaya başlar. Şehrin en büyük camilerinden biri olan Sultan II. Murad Camii (Hünkâr Camii) 1436'da yaptırılır. Zikrettiğimiz İshak Bey Camii (Alaca Cami) ise 1438'de, İsa Bey Camii de 1475'te inşa olunur. Büyük camilerin hemen hemen herbirine bir medresenin bağlı olduğu dikkate alınırsa, sözkonusu camilerin medreselerinin de aynı tarihlerde yaptırılmış olması gerekir. Evliya Çelebi, Üsküp'ün 1660'taki Türk devrine ait eserleri hakkında, Seyahat-nâmesinde (V, 553-562) bilgiler verir. Şemseddin Sami Bey 1888 yıllarında yayınladığı *Kamus'ül-a'lam'*ında (II, 932-933, İstanbul, 1306) Üsküp'ten bahsederken "Cami ve medrese ve imaretleri çok olup, Sultan Murad-ı sani ve Mustafa ve Yahya Paşalarla, İshak ve İsa Beyler Camileri ve medrese ve imaretleri mamurdur..." der. Salih Asım Bey, 1932 yılında Üsküp'te neşrettiği *Üsküp Tarihçesi* adlı eserinde, şehrin o yıllardaki mimarî durumu hakkında toplu, ama değerli bilgiler sunar. Daha sonraları Herbert Duda da *Balkantürkische Studien* (Wien, 1948) adlı eserinde (ss. 14 - 62) kıymetli malumat verir. En son olarak Ekrem Hakkı Ayverdi *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri* adlı eserinde (c. III., 3. kitap, ss. 250-258) buradaki mimarî eserleri ele alır. Bu meyanda vakfiyelere dayanarak halen mevcut olmayan İshak ve İsa Bey Medreseleri hakkında bilgiler verir ve bu beylerin yaptırdığı camileri, yine vakfiyelere dayanarak geniş bir şekilde anlatır ve planlarını çizer. Bütün bunlar bize Üsküp'ün daha XV. asırdan beri Osmanlı Türk eserleri ile donatılmaya başladığını ve bu faaliyetin sonraki asırlarda da devam ettiğini gösterir. Nisbeten yeni bir araştırmacı kabul edilebilecek olan Şemseddin Sami Bey, mezkur eserinde Üsküp'ten bahsederken: "Birçok ulema ve udeba ve meşayih ve evliya türbeleri mevcuttur ki bunların cümlesi Üsküp'ün evail-i devr-i Osmanîde haiz olduğu ehemmiyete ve Rumeli'nde birinci derecede bir Dar'ül'ilm halinde bulunmuş olduğuna delildir..." derken pek haklıdır.

Anahatlarıyla yaptığımız bu hatırlatmadan sonra şimdi de bu şehirde hocalık yapmış olan Osmanlı Türk alimlerinden bahsedelim. Sırası gelmişken burada şu gerçeği itiraf edelim: Osmanlı Devleti Üsküp'ü dini, içtimai ve kültürel eserlerle süslerken, bir taraftan da bu müesseseleri idare edecek ve mesela bizi ilgilendiren medreseler için seçkin hocalar da göndermiştir. Toplu bir değerlendirme yapmak gerekirse Üsküp'te başlangıcından Kanunî devri sonuna kadarki devrede, hocalık yapmış olan Osmanlı Türk alimlerinin sayısı en az 12 dir. Ve yine hemen ilave edelim ki bu hocaların bir kısmı, öğretimin yanı sıra araştırma yapmış, eserler yazmış değerli öğretim üyeleridir. Müteakip sayfalarda bu 12 seçkin hocayı kronolojik bir tertip içinde ele alıp tanıtmaya çalışacağız ve günümüze kadar gelmiş eserleri varsa bunların kütüphanelerimizdeki nüshalarını da kaydedeceğiz.

Sözkonusu hocaları tarihi bir tertip içinde şöylece sıralayabiliriz:

1. Molla Şucâeddin İlyas

Murad II. devri (824-853/1421-1451) âlimlerinden olup "Müfred Şuca" diye de tanınır. Taşköprülü-zâde onun "Şeyh-i Üsküp" lakabıyla maruf olduğunu ve Üsküp İshakiye'sinde 40 sene müderrislik yaptığını söylüyor. Kaynaklar ayrıca onun araştırmacı ve ciddi bir âlim olduğunu ve tasavvufa da meyli bulunduğunu kaydediyor.

Molla Şucâeddin İlyas, Üsküp İshakiye Medresesinde ilk müderris olabilir. Daha sonra da bahsedeceğimiz gibi Molla Müftî Ahmed Paşa, Üsküp'e 881/1476 yılında geldiğine göre, Molla Şucâeddin 840-880/1436-1476 yılları arasında öğretim ve eğitimde bulunmuş olmalıdır.

2. Molla Ahmed Paşa

Fatih, Semâniye Medreselerini kurduğu zaman bunlardan birini, günlük 40 dirhemle henüz 20 yaşına gelmemiş olan Ahmed Paşa'ya vermişti. Ahmed Paşa İstanbul'un ilk kadısı olan alim ve şair Hızır Bey'in oğludur. Ahmed Paşa'nın kardeşi vezir Sinan Paşa, 881 / 1476 yılında Fatih tarafından vezâretten alınınca o da azl olundu ve kendisine Üsküp Şehri Medresesi ile kadılığı verildi. II. Bayezid 886/1481'de padişah olunca, ona Edirne'de "Üç Şerefeli Medreseleri"n birini; sonra da Semâniye Medreselerinin birini verdi, daha sonra da Bursa'ya müftü tayin etti. Bu duruma göre Molla Müfti Ahmed Paşa, Üsküp Medresesi'nde 5 yıl hocalık yaptı.

Müfti Ahmed Paşa'nın Hızır Bey Çelebi adında şair bir oğlu var. Bu zat, Bursa'da Kaplıca Medresesi'nde müderristi; bu vazifesi sırasında Emir Buhari'ye intisap etti.

3. Molla Sarı Gürz

Karasi (Balıkesir)'li olan Nureddin Sarı Gürz, II. Bayezid devrinin büyük âlimleri olan Hatib-zâde (901/1495) ile Hoca-zâde'den (893/1487) okumuş, Sinan Paşa'nın yanında bulunmuştu. Sinan Paşa Darü'l-Hadis'teki (Edirne'de) vazifesine döndüğünde onun yardımcısı olmuştu. Daha sonra Bursa'da Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris oldu. Daha sonra da Üsküp Medresesi Müderrisliğine tayin edildi. Onun burada ne kadar kaldığı bilinmiyor. Molla Sarı Gürz'ü bir müddet sonra Yavuz Sultan Selim devrinde İstanbul Kadısı olarak görüyoruz.

Molla Sarı Gürz, fıkha dair *el-Murtaza* adlı bir eser yazmıştı. O, fıkihtan *el-Hidâye*'ye talikat ile kelâma dair *Mevakıf* adlı meşhur esere haşiyeler kaleme almış bir âlimdir.

4. Molla İbnü'l-Mu'id

II. Bayezid devrinin bu meşhur âlimi hocalığının yanısıra araştırmalarıyla da tanınmıştı. Bu meyanda onun Seyyid Şerif'in *Şerhü't-*

Tecrid'ine yaptığı haşiyeyi telhis ettiğini ve kelamla ilgili konularda risaleler yazdığını söyleyelim.

Molla İbnü'l-Mu'id'in Üsküp'teki hocalık hayatı hakkında hemen hemen hiçbir şeyi bilmiyoruz. Kaynaklar onun Üsküp'te müderris iken vefat ettiğini kaydediyorlar.

5. Molla Mustafa b. Halil (935/1528)

Taşköprülü-zâde'nin babası olan bu zat, Yavuz Sultan Selim devrinin en önde gelen âlimlerinden biridir. Ankara'da Ak Medrese'de ve Seyfiye Medresesi'nde hocalık yaptıktan sonra Üsküp'te İshakiye Medresesi'ne tayin olunmuştu. Onu daha sonra Edirne'de Halebiye Medresesi'nde hoca olarak görmekteyiz.

Molla Mustafa b. Halil'in Üsküp'teki bu görevi 925/1519 yılından önce gerçekleşmiş olmalıdır.

6. Molla Arab (938/1531)

Yavuz Sultan Selim devrinin diğer bir âlimi de Molla Arab diye tanınan Muhammed b. 'Ömer b. Hamza'dır. Aslen Maverâ'ünnehir'li bir âileye mensup olan Muhammed b. Hamza, Antakya'da doğdu; önce kendi ülkesinde, sonra da İslâm dünyasının Haleb, Kudüs ve Kahire gibi şehirlerinde ciddi bir tahsil gördü. Sultan Kayıtbay'dan büyük bir ilgi gören Muhammed b. Hamza, bu Sultana *en-Nihaye* adlı bir eser ithaf etti. Daha sonra Anadolu'ya gelen Muhammed b. Hamza, Bursa'da Sultan Bayezid'in himayesini gördü. Burada iken Osmanlı sultanının adına *Tehzîbü's-Şemâ'il* adlı bir tarihî eser ile tasavvufa dair bazı eserler yazdı. Bir müddet sonra Haleb'e dönen Muhammed b. Hamza, Yavuz Sultan Selim devrinde Anadolu'ya tekrar geldi. Onu daha sonraki yıllarda Saray-Bosna'da görüyoruz. Burada bir cami ve meşicid yaptırdığı söylenir. Daha sonra Üsküb'e geçen Muhammed b. Hamza burada da bir meşicid yaptırdı ve 10 sene kalarak Kur'an tefsiri okuttu.

Onun çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılıyor. Nitekim kaynaklarda kimyaya dair güzel eserleri olduğunu da kaydedilmektedir. Muhammed b. Hamza 938/1531 yılında Bursa'da vefat etti.

7. Molla Leys-zâde (952/1545)

Asıl adı Molla Pir Ahmed b. Nureddin Hamza olan Leys-zâde, Anadolu'da bazı medreselerde hocalık yaptıktan sonra Üsküp Medresesi'ne tayin edildi. Onun burada ne kadar kaldığını bilmiyoruz; daha sonra İstanbul'a dönen Leys-zâde, burada Vezir Mustafa Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Molla Leys-zâde'yi bir müddet sonra Üsküp Kadısı olarak görmekteyiz. Daha sonra Edirne'de Halebiye Medresesi'ne getirilen Leys-zâde, 952/1545 yılında vefat etti.

Onun herhangi bir eser telif ettiğine dair bir haberle karşılaşmıyoruz; sadece kaynaklar kendisinin güzel ve kıymetli eserler toplamaya pek hevesli olduğunu kaydetmektedir.

8. Molla Mimar-zâde Muhyiddin (934/1527)

Kanuni devrinin büyük âlimlerinden Hacı Hasan-zâde'nin yanında yetişen Mimar-zâde, önce Üsküp Medresesi'ne, sonra da İstanbul'da Vezir Mahmud Paşa Medresesi'ne tayin edildi. Onu daha sonraki yıllarda Semâniye Medreseleri'nin birinde, sonra da Haleb Kadılığın'da görmekteyiz. Astronomiye büyük ilgisi olduğu kaydedilen Mimar-zâde, 934/1527 yılında vefat etti.

9. Molla İsmâmeddin Ahmed b. Mustafa (Taşköprülü-zâde)

İslâmî ilimlere ve Arap dil ve edebiyatına dair birçok eserin müellifi olarak tanıdığımız Taşköprülü-zâde, *eş-Şeka'ik* adlı kitabında (neşr. A. S. Furat, İstanbul, 1985) yer verdiği tercüme-i haline göre, 936/1529 yılının Zilhicce ayında Üsküp İshakiye'sine tayin edilmiş, yine aynı yerden (s. 557) öğrendiğimize göre o, bu medresede hadis, fıkıh ve edebiyata dair *K. el-Mesâbih*, *K. el-Meşârik*, *K. el-Tevârih*, *el-Vikâye*, *el-Ferâ'iz* ve *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserleri okutmuştu.

Taşköprülü-zâde bu medresede 936-942/1529-1535 yılları arasında 6 sene hocalık yaptı.

10. Molla Hasan Çelebi

Balıkesir'li olan Husameddin Hasan Çelebi de önce Anadolu'da bazı medreselerde hocalık yapmış, sonra da Üsküp Medresesi'ne tayin olunmuştu. Onun buradaki hocalık faaliyetine dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Kendisini daha sonra Semâniye Medreselerinin birinde hoca, daha sonra da sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul Kadısı olarak görmekteyiz.

Molla Hasan Çelebi İslâm hukukuna dair eserler de kaleme almış bir hocaydı. *Hâşiye 'ale t-Tenbih* adlı fıkha dair kitabı iki cilt halinde basılmış (İstanbul, 1284; Tırnovalı 535/1) olup, yine bu sahada yazmış olduğu bir risâlesi günümüze kadar gelmiştir: Kasideci-zâde 710/31 (136-138).

11. Molla İshak Çelebi (v. 943/1536) (10/35)

Kanunî devrinde Üsküp Medresesi'ne tayin edilmiş diğer bir müderris Molla İshak Çelebi'dir. O önce Edirne'de İbrahim Paşa Medresesi'nde görev yapmış, sonra da Üsküp Medresesi'ne tayin edilmişti. Kendisini daha sonra Semâniye Medreselerinin birinde ve nihayet Şam Kadılığında görüyoruz. Onun 943/1536 yılında burada vefat ettiği rivayet edilir.

Molla İshak Çelebi, aynı zamanda tarihçi, şair ve edibdi. Sultan Selim devrini anlattığı bir tarihçesi (*Selimnâme*, Darülmesnevi 352, Reisulküttap

655) ile *Divân'ı* (Kadı-zâde Mehmed Efendi 386) ve fıkha dair bazı risaleleri (Msl. *Risâle-i İmtihaniye*) bilinmektedir.

12. Molla Hüsameddin (v. 960/1552)

Kanunî devrinin bu değerli alimi karşımıza Üsküp'te değişik medreselerde görev yapan bir hoca olarak çıkıyor. Önce İsa Bey Medresesi'ne iki defa tayin edilmiş, sonra da Saraybosna'da Hüsrev Bey Medresesi tamam olunca "elli akçe" ile oraya nasb olunmuştu. Onu daha sonra 955/1548 yılında Molla Hayreddin yerine, Üsküp İshakiye Medresesi'ne tayin edilmiş görüyoruz.

Toplu bir değerlendirmeye yapmak gerekirse şunları söyleyebiliriz:

- Kaynakların "Üsküp Medresesi" olarak kaydettikleri öğretim müessesesi, büyük ihtimalle İshakiye Medresesi'dir. Bu medrese yukarıda zikrettiğimiz gibi 1438 yılında, İshak Bey Camii ile birlikte veya ondan kısa bir müddet sonra inşa olunmuştur.

- Bu medresede Sultan II. Murad devrinde 1, Fatih devrinde 1; II. Bayezid devrinde 2; Yavuz Sultan Selim devrinde 3 ve Kanunî devrinde 5 Osmanlı âlimi görev yapmıştır.

- Bunlar, sahalarında eserler de vermiş, seçkin ilim adamlarıdır; içlerinden bazıları aynı zamanda şâir ve ediptir. Üsküp'ün daha sonraki yıllarda, medreselerinde değerli hocaların ve kültür adamlarının yetiştiği bir ilim ve kültür şehri olmasında bunların büyük emeği geçmiştir. Benzeri değerli ilim ve kültür adamlarına Kanunî'den sonra XX. asır başlarına kadar ki devrede de rastlamaktayız.

Bunlar, ülkemizle Makedonya Cumhuriyeti arasındaki müşterek kültür tarihimizde yer almaya hak kazanmış değerli şahsiyetlerdir. Bu bakımdan uygun görülecek bazılarının ve mesela Kanunî devrinde Üsküp'de vefat etmiş Aşık Çelebi'nin (v. 979/1572) ve Cumhuriyet devrinde yaşamış şâirimiz Yahya Kemal Beyatlı'nın adlarının, Üsküp Edebiyat Fakültesi'nde anfilere verilmesi bizleri pek memnun edecektir. Ayrıca bahsettiğim ilim adamlarının görev yaptıkları eğitim kuruluşlarının, mesela en azından İshak Bey Camii ve Medresesi ile İsa Bey Camii ve Medresesi'nin onarılması, büyük bir kadirşinâslık olacak ve bizleri pek sevindirecektir.